

В. К. ЯКУНІН*

**ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ОРГАНІВ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
І ДЕРЖАВНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

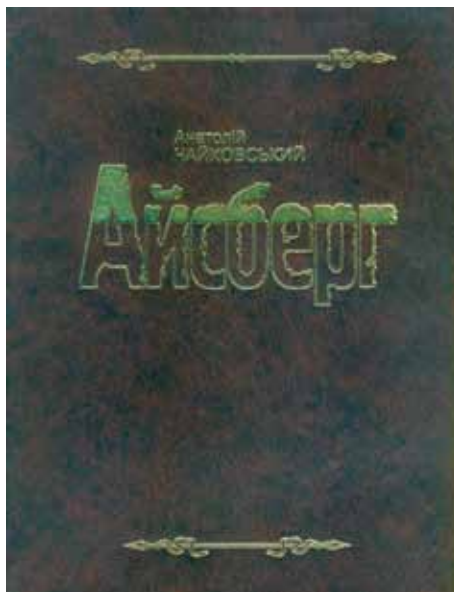
“Айсберг. З історії органів внутрішніх справ і державної безпеки України”. – К.: Парламентське видавництво, 2013. – 704 с.

Книга написана відомим істориком і правознавцем професором А. С. Чайковським. Праця оригінальна і не має аналогів в історії наукової думки України. Це по суті фундаментальна енциклопедія органів внутрішніх справ і державної безпеки України від найдавніших часів. Сім розділів (I. Із глибини віків; II. Наглядати невідступно; III. Українська державність (1917 – 1920); IV. Радянська епоха; V. У воєнне лихоліття; VI. Час надій і сподівань; VII. В умовах незалежності) розкривають предмет дослідження всебічно, глибоко і своєрідно. Ця праця – не класична монографія, оскільки в ній немає обов'язкових сюжетів – історіографії та аналізу джерел. Разом з тим у ній подана бібліографія літератури і документальних джерел, як архівних (9 архівів України і Російської Федерації), так і опублікованих з найдавніших часів. Величезний масив літератури містить як спеціальні, так і дослідження мемуарного характеру, серед яких публікації останніх 20-ти років, виданих в Україні та Російській Федерації.

Вражає кількість фотодокументів – історичних персоналій, спеціальних нагрудних знаків, персональних справ, нагород, історичних документів (указів, циркулярів, директив, наказів, розпоряджень, декларацій, телеграм тощо).

Особливу значущість мають стислі біографічні нариси діячів указаних органів Російської імперії, доби української революції, СРСР, сучасних України і РФ, а також діячів іноземних держав, які боролися проти Росії – СРСР у різні періоди історії.

Спеціального аналізу вимагають біографічні нариси, які містять не лише дані з життєпису, але й оцінки діяльності. І ці історичні оцінки

* Якунін Віктор Кузьмич – доктор історичних наук, професор.

подаються з висоти сучасних наукових знань у галузі історичної науки та історії держави і права України.

На високу оцінку заслуговує історичний контекст. Органи державної безпеки і внутрішніх справ розглядаються як органічний інструмент суспільства і держави з урахуванням цілей внутрішньої і зовнішньої політики, яку визначали керівні класи і партії. У цьому плані розкривається їх реформування. Даний процес супроводжується великою кількістю фрагментів циркулярів, розпоряджень, інструкцій і статистичних даних про кадри і про ефективність їх діяльності. Унікальні світлини наочно показують характерні особливості службової форми співробітників та інтер'єр службових приміщень.

Варті уваги сюжети про нагороди і звання чинів у царській Росії і в СРСР. Вони наочно показують їхню специфіку залежно від характеру суспільного ладу і керівних класів.

Фактологічно наповнені нариси про керівників силових структур, зокрема про П. А. Столипіна. Адже в сучасній літературі про нього недостатньо висвітлено його діяльність на посаді міністра внутрішніх справ, акцент робиться на реформаторській діяльності як прем'єр-міністра Російської імперії. Видання заповнює вказану прогалину. Однак було б доречно у цьому випадку навести хоча б фрагмент циркуляру про військово-польові суди, їхні цілі та результати діяльності. Потрібна і відповідна статистика. І вона є – у радянській історіографії, у статтях і книгах про П. А. Столипіна (наприклад, у праці А. Я. Авреха “П. А. Столыпин и судьбы реформ в России” (М., 1991).

Найбільший за обсягом сюжет присвячений діяльності органів внутрішніх справ і державної безпеки радянської епохи – понад 400 сторінок. І це вмотивовано, оскільки сучасна Україна та її силові структури вирости з тієї епохи і спираються значною мірою на її досвід. Та і їх кадровий склад отримав освіту в роки радянської влади.

Усі розділи, присвячені радянській добі, написані на основі глибокого її переосмислення, долаючи апологетику радянської історіографії, а також спотворення історичної правди. Водночас автори дбайливо, не занурюючись в побічну нігілістичну критику і політичну кон'юнктуру, притаманну багатьом історичним дослідженням і особливо навчальній літературі, розкривають цінний практичний досвід боротьби з криміналом і зарубіжними спецслужбами. У цьому плані показові два сюжети: 1) розділ “Початок кінця: репресії” і 2) розділ “У воєнне лихоліття”. У книзі дана об'єктивна оцінка сутності і витоків репресивної політики сталінського режиму. Автори спростовують домисли сучасних апологетів і захисників сталінської репресивної політики. Можна було б дати лише повнішу статистику репресій і по СРСР, і по Україні (за областями і соціальним складом).

Найбільш вражає розділ V “У воєнне лихоліття (1945–1941)”. Тут у назві, як бачимо, допущено прикру похибку – треба роки поміняти місцями.

Цілком доречно характеристика вищих органів “Абверу”, РСХА, підрозділів СС нацистської Німеччини, зі службами яких довелося боротися радянським органам, радянським партизанам і радянським підпільникам. Відзначається також протистояння спецслужбам Румунії, Угорщини, Туреччини. У книзі розкривається структура Народного комісаріату державної безпеки СРСР (потім – Народного комісаріату внутрішніх справ). Тут подано біографії керівників СРСР і УРСР і стисла характеристика їхньої діяльності. Заслуговує на увагу розділ “Поєдинок спецслужб”, в якому багато у чому вперше розкриваються напрями і методи радянських органів розвідки і контррозвідки, подано характеристики радянських і нацистських керівників.

Дуже переконливо характеризується боротьба радянських органів держбезпеки і внутрішніх справ проти фактичних спільників нацистської Німеччини – ОУН і УПА, особливо з 1944 р., коли Україну було звільнено від німецько-фашистської окупації. Мовою документів автори показали сутність і масштаб терористично-диверсійної боротьби ОУН-УПА проти Червоної Армії, радянської влади, мирного українського населення. Статистичні дані переконливо підтверджують цей аспект. У праці зокрема сказано: “Упродовж другої половини 1944 – першого півріччя 1945 р. на території західних областей було вчинено 5110 терористичних актів та збройних нападів, жертвами яких стали 12 тис. осіб, переважно мирні жителі. В основу “народного спротиву” ОУН поклала жорстокий терор. Нещасним відрізали голови, на тілах випалювали зірки, розрізали животи, відрізали статеві органи, палили на багаттях, вчиняли інші звірства. Накал братовбивчої війни не затух і після капітуляції Третього рейху” (с. 487).

У книзі схарактеризовано командирів партизанського руху: М. І. Наумова, С. А. Ковпака, М. М. Попудренка, Т. А. Строкача, О. М. Сабурова, О. Ф. Федорова та ін., які боролися проти німецьких окупантів та їхніх союзників з ОУН і УПА.

Оригінальний сюжет про органи МВС і Служби безпеки України періоду незалежності.

Праця в цілому написана талановито, науково об’єктивно, з любов’ю. Вона придасться патріотичному вихованню молодого покоління органів захисту правопорядку і студентів усіх ВНЗ країни. Безперечно, доробок є цінним джерелом пізнання героїчних сторінок історії нашої Батьківщини.